
Ivica ŠUTE

Izvorni znanstveni rad

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta,
Zagreb

SLIKA LIKE U 1930-im GODINAMA PREMA REPORTAŽAMA GOSPODARSKE SLOGE

“Opisati se to ne da, to se mora čuti i vidjeti. Čovjeku krv uskipi i zgrči se šaka, kad vidi te divne ljude, a jadne kraške seljake, kako se mučno bore s prirodom i s ljudima, a ne znaju si pomoći da iziđu iz “začaranog kruga.” Pa onda, ako ima u čovjeku i malo – ne samo srca i ljubavi – nego savjesti i osjećaja odgovornosti, ne može a da ne osjeti njihovu nevolju kao svoju, i njihovu borbu kao svoju. Da postane jedno s njima.” (BIĆANIĆ, Rudolf, *Kako živi narod*, Zagreb 1936., 8)

Umjesto uvoda – Zavod za proučavanje seljačkog i narodnoga gospodarstva

---

Istraživanja poljoprivrede i poljoprivrednoga gospodarstva između dvaju svjetskih ratova bila su u Kraljevini Jugoslaviji od vrlo malog, gotovo zanemarivog državnog interesa. Brigu o spomenutim aktivnostima uglavnom su vodile različite Vladine organizacije, povezane s vodećim poljoprivrednim učilištima ili su, djalovala kao posebne agencije. Najznačajnije pokusne i kontrolne postaje u državi nalazile su se u Topčideru (Beograd) za pšenicu i ječam, u Ljubljani za pšenicu i ječam, u Zagrebu za kukuruz i krmno sjeme, u Skoplju za mak, rižu i sirovu pšenicu te u Goraždu u Bosni za voće. Institut za istraživanje vune u Beogradu radio je na poboljšavanju kvalitete vune od domaćih ovaca. Postojalo je i nekoliko stočnih, konjskih i ovčjih selekcijskih postaja u različitim dijelovima zemlje, tri veterinarska i bakteriološka instituta (Beograd, Ljubljana i Križevci) i veterinarski eksperimentalni institut u Zagrebu. Instituti u Zagrebu i Beogradu proizvodili su lijekove za kontrolu životinjskih bolesti te su ih prodavali seljacima po jeftinijoj cijeni. Radi izravnog nadzora i koordinacije poljoprivrednih istraživanja na razini cijele međuratne Jugoslavije, osnovan je u prosincu 1938. godine Središnji savjetodavni odbor za poljoprivredno istraživanje i pokusne stanice.¹

---

1 TOMAŠEVIĆ, Jozo, *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*, Stanford 1955., 464.

Međutim, istraživačke aktivnosti navedenih institucija bile su neznatne. Za to su postojala najmanje dva jaka razloga. Prvo, većina tih organizacija bila je opterećena velikim brojem ograničenih administrativnih i kontrolnih funkcija, koje su znatno umanjile njihov istraživački rad i polet. Drugo, manjak novčanih fondova i osoblja, jednako kao i realno nerazumijevanje i neuvažavanje stvarnih potreba za takvim radom, blokirali su daljnji rad i sveli ga tek na nekoliko skromnih pokušaja.

Nedostatak Vladinih organizacija i državnih nastojanja za ozbiljnim studijama socioekonomskih problema seljaštva i poljoprivrede u Jugoslaviji rezultirao je sličnim inicijativama privatnih organizacija ili ambicioznih pojedinaca.² U drugoj polovici 30-ih godina 20. stoljeća, kada su agrarna reforma i seljački dugovi skrenuli na sebe pozornost svih relevantnih ekonomskih krugova u zemlji, problemi strukture i dinamike poljoprivrede, kao i agrarne prenaseljenosti, prepoznati su kao najveći u gospodarstvu. Zato je osnovano nekoliko privatnih organizacija, koje su se posvetile istraživanju i rješavanju ovih problema. Jedan od najzanimljivijih takvih instituta osnovan je u Zagrebu u sklopu *Gospodarske sloge*. Bio je to *Zavod za pružavanje seljačkog i narodnog gospodarstva*.³ No, slične institucije organizirane su i u ostalim dijelovima Jugoslavije, pa je u Ljubljani utemeljen Socioekonomski institut te Sociološko društvo u Beogradu.⁴ U doba osnutka zagrebačkog Zavoda postajalo je u Europi nekoliko desetaka sličnih instituta, od kojih je svakako najpoznatiji švicarski *Bauernsekretariat*, koji je vodio prof. Ernst Laur.⁵ S obzirom na temu ovoga rada, u nastavku ćemo više pozornosti posvetiti zagrebačkom Zavodu i njegovim cijevima, te počecima njegova rada.

2 Tako je osnivač nadasve napredne škole na području istraživanja javnog zdravlja, dr. Milan Jovanović na Sveučilištu u Beogradu istraživao narodne pokrete, prehranu, radne i životne navike, kao i niz pitanja iz svakodnevnog života srbijanskog seljaštva nakon 1880. godine. Poljoprivredni zadrugarski pokret u Srbiji i njegov vođa Mihalo Avramović učinili su velike napore istraživanju ekonomskih problema srbijanske poljoprivrede u posljednjem desetljeću pred Drugi svjetski rat.

3 O osnutku i ciljevima *Gospodarske sloge* više u: MATICKA, Marijan, "Obilježja *Gospodarske sloge* u početku njezine djelatnosti", *Historijski zbornik XXIX-XXX/1976.*, 277-364; ŠUTE, Ivica, *Organizacija i djelovanje *Gospodarske sloge* (1935.-1941.)*, Zagreb 2006., doktorska disertacija, 48-82.

4 TOMAŠEVIĆ, Jozo, *Peasants, Politics*, 466.

5 Izvršno tijelo najjače švicarske seljačke stranke – Seljačkog saveza - bio je *Bauernsekretariat*, koji je imao svoje činovništvo, prostorije i pojedine odjele kojima su, povjerene specijalizirane gospodarske zadaće. Navedeno je Tajništvo posebice bilo plodno na znanstvenom polju. Izdalo je 117 znanstvenih radova i velik broj prigodnih izdanja, a i vlastito glasilo "Le Paysan Suisse"; BRLIĆ, Ivan, *Hrvatsko seljačko zadrugarstvo i međunarodne poljoprivredne i zadrugarske ustanove* (Kratki historičko-konstitutivni prikaz), Zagreb 1938., 68.

Na početku je važno istaknuti kako ideja o pokretanju takvog instituta nije bila nešto nepoznato i novo u gospodarskoj politici Hrvatske seljačke stranke (HSS). Osnutak Zavoda ima svoju *pretpovijest*. Naime, već 1929. godine predlagao je ing. August Košutić da se osnuje *Seljačka akademija rada*, kojoj bi svrha bila "utvrditi pravac za ekonomsko oslobođenje seljačkog naroda od preteškog tjelesnog rada."⁶ Potpredsjednik HSS-a i glavni organizator gospodarske stranke 1920-ih godina Josip Predavec, pripremao je neposredno nakon proglašenja diktature u siječnju 1929. godine osnutak i rad *Zavoda za istraživanje rentabiliteta i za organizaciju seljačkih gospodarstava* pod naslovom *Gospodar*.⁷ Isto tako zagrebačka Trgovinsko-industrijska komora je 1928. godine proučavala mogućnost da se osnuje Zavod za proučavanje konjunktura. Međutim, osobite okolnosti koje su nastupile kasnih 20-ih i ranih 30-ih godina 20. stoljeća, a koje su bile povezane s državnom diktaturom i gospodarskom krizom, spriječile su da se takve i slične ustanove osnuju i počnu djelovati.

S osnutkom Gospodarske sloge (dalje: GS) nastavljen je rad u tome smjeru. Zaključkom sjednice Ravnateljstva od 28. lipnja 1936. osnovan je u Zagrebu Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva.⁸ Razvio se iz stručnih savjetodavnih odbora GS-a, kojih je tijekom 1936. bilo čak osam, i to za stočarstvo⁹, mljekarstvo¹⁰, žito¹¹, nadnice i trošarine¹², vunu¹³, za organizaciju¹⁴, voće i povrće¹⁵ i za ribarstvo¹⁶. Ove savjetodavne stručne odbore organizirali su i

- 6 PIRNAT, S., *Seljačke gospodarske zadruge i agrarno-privredna reforma*, Zagreb 1937., 182.
- 7 O djelovanju Josipa Predavca i njegovu radu u gore navedenim institucijama više u: KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, "Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile. U povodu šezdesete godišnjice Josipa Predavca", *Časopis za suvremenu povijest*, XXV, 1993., br. 2-3, 203-224.
- 8 „Izvještaj Ravnateljstva Gospodarske "Sloge" podnesen prvoj redovitoj glavnoj skupštini dne 28. lipnja 1936.", *Gospodarska sloga*, Zagreb, br. 12, 28. 6. 1936., 4.
- 9 Ovaj se Odbor bavio pitanjem organizacije podizanja cijena rogatom blagu, pitanjem gradske klaonice u Zagrebu i izvozom stoke. Proširio je djelovanje na prodaju svinja, jaja i janjaca.
- 10 Bavio se organizacijom mljekarstva na zagrebačkom tržištu, te općenito podizanjem cijena mlijeku.
- 11 Bavio se pitanjem sjemenskih hambara GS-a, pitanjem pšenice te uljnom repicom.
- 12 Obradivao je pitanje nadnica u Hrvatskoj i Vojvodini, te sniženje gradskih mitnica i pristojbi.
- 13 Proučavao je cijenu, prodaju vune i izradu odijela od vune te pitanje vunnarske zadruge.
- 14 Ovaj je Odbor imao zadaću pregledavati organizacijske mreže povjerenika, broj zadrugara i pretplatnika lista u pojedinim kotarima.
- 15 Raspravljao je o osnivanju i radu Središnje voćarske i povrćarske zadruge.
- 16 Bavio se organizacijom ribarstva na moru.

vodili ugledni stručnjaci s različitih gospodarskih područja. Rad stručnih odbora u prvo je vrijeme tekao prema potrebi, te su se odbori sastajali povremeno.

U jesen 1936. godine svi su odbori reorganizirani te je provedena njihova koncentracija. Redovite članove Zavoda postavljalo je ravnateljstvo GS-a nakon rada od godinu dana, a Zavodom je upravljao kuratorij od tri člana, koji su činili potpredsjednik GS-a, ravnatelj GS-a i upravitelj Zavoda. Kako je Zavod bio privatna ustanova i raspolagao relativno skromnim sredstvima, djelovao je u granicama zadanih i realnih mogućnosti. Važno je istaknuti kako se u toj instituciji radilo isključivo dobrovoljno i besplatno.

Svrha je Zavoda bila proučavati seljačke gospodarske prilike, te narodno i svjetsko gospodarstvo s obzirom na stanje seljaštva.¹⁷ Također je prikupljao podatke o stanju narodnoga gospodarstva, ispitivao gospodarske uvjete, sastavljao ankete, organizirao stručna znanstvena putovanja, pribavljao sredstva za znanstveni rad, slao suradnike na usavršavanje u inozemstvo i sl. Osim toga, pratio je razvoj gospodarske politike i izgrađivanje gospodarskog plana u smislu programa hrvatskog seljačkog pokreta.¹⁸

U tome pogledu Zavod je u prvom redu okupljao i organizirao "teoretske i praktične radnike", koji su se bavili raznim pitanjima seljačkog i narodnoga gospodarstva. Već u prvoj godini rada okupilo se unutar Zavoda stotinjak suradnika.¹⁹ Za njegovo djelovanje bitno je da su stručnjaci bili iz raznih krajeva (primjerice Splita, Sarajeva, Osijeka, Mostara itd.), a ne samo iz Zagreba. Sredstva za rad Zavoda i njegovih zaposlenika pribavljana su redovitim pripomoći osnivača Zavoda, dakle GS-a kao i prilozima raznih gospodarskih ustanova.²⁰ Posebna je vrijednost Zavoda bila njegova knjižnica. Naime, redovito je dobivao 8 dnevnika, 12 tjednika te 65 polumjesečnika i mjesečnika. Knjižnica je imala ukupno 400 stručnih priručnih knjiga.²¹

Pojedini članovi Zavoda istodobno s anketom počeli su izrađivati kratke knjižice s uputama o pojedinim gospodarskim pitanjima. Te su knjižice obično bile prilog glasila *Gospodarske sloge*, a prvo je objavljena knjižica o bedrenici.

17 „Rad zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva“, *Gospodarska sloga*, br. 10, 10. 5. 1937., 39.

18 Isto.

19 Brojčano je to izgledalo ovako: 8 šumara, 20 agronoma, 21 pravnik, 7 ekonomista, 10 veterinar, 12 tehničara, dok su ostali stručnjaci dolazili s različitih područja zanimanja.

20 Ukupno je u godini 1936. iznosio primitak u fond Zavoda 58.000 dinara., dok je izdatak od 1. rujna do 31. prosinca bio 13.369. dinara. Prema tome, u 1937. godinu ušlo se sa stanjem od 44.630.75 dinara. Isto.

21 Isto.

Značajno je da knjižice nisu tumačile samo pojedine pojave, nego su davale i upute kako da zajedničkim radom organizirano selo prevlada zlo i neprilike.²²

Članovi Zavoda sastajali su se redovito svake godine i raspravljali o gospodarskom životu i radu GS-a na terenu.

U sklopu Zavoda osnovano je 15 iznimno djelatnih odbora²³, čiji se rad u prvom redu odnosio na davanje savjeta, uputa i mišljenja o praktičnim pitanjima, potrebnim u konkretnom radu GS-a.²⁴ U daljnjem radu, kada se skupe potrebni podaci i nađu sredstva, namjeravalo se proučavati strukturu i konjunkturane pojave hrvatskoga gospodarstva, kao i izraditi gospodarskog plan.

Prva akcija Zavoda bila je svim kotarskim povjerenicima GS-a i svim narodnim zastupnicima poslati upitnike o gospodarskom stanju njihova kotara.²⁵ Osim toga, izrađene su različite karte s gospodarskim prilikama u svim krajevima gdje je bila razvijena mreža organizacija GS-a. Sociološki odbor Zavoda priredio je usporedno s ovom akcijom anketu o gospodarskom stanju sela, sa svrhom da se konačno ustanove stvarni i opći gospodarski uvjeti u hrvatskim selima. S time u vezi do toga vremena nije postojao sličan primjer takvog načina prikupljanja i znanstvene obrade podataka pomoću "rendgenske slike" hrvatskog sela i stanja u kojem živi hrvatsko seljaštvo. Tako su zadnji podaci o posjednovnim odnosima na selu objavljeni još 1895. godine, a od tada do sredine 1930-ih godina prilike su se znatno promijenile. Valja istaknuti kako do toga vremena nitko na području cijele Kraljevine Jugoslavije nije provodio u širem opsegu gospodarsko ispitivanje sela metodom ankete, prema kojoj seljaštvo samo prosuđuje i objašnjava svoje trenutne socioekonomske prilike. Anketa Zavoda o gospodarskom stanju sela²⁶ provedena je u širokom opsegu te su već do sredine 1937. na

22 Isto.

23 Agrarni, ekonomski odbor za elektrifikaciju, Odbor za općinsko gospodarstvo, Pravni odbor, odbor i za ratarstvo, za seljačke nadnice, za seljačka nuzanimanja, Sociološki odbor, Stočarski odbor, Šumarski odbor, Veterinarski odbor, Odbor za vinogradarstvo, voće i povrće, Odbor za zadržnu ekonomiju i konačno, Industrijski odbor. U radu Zavoda također je sudjelovalo četrnaest studenata zagrebačkih visokih škola, koji su pomagali pri izrađivanju različitih podataka i skupljanju materijala, izračunavanju statističkih tablica, izrađivanju karata itd.

24 BIĆANIĆ, Rudolf, "Zavod za pručavanje seljačkog i narodnog gospodarstva u Zagrebu", *Ekonomist* (Zagreb), III/1937., svibanj, br. 5, 225.

25 Ti su se podaci odnosili na broj stanovnika, proizvodnju, broj radnika i postotak nepismenih, na posjedovne odnose i zaduženje seljaka itd.; "Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva", *Gospodarska sloga*, br. 2, 11. 2. 1937., 5.

26 Objavljena je kao poseban prilog početkom ožujka 1937. pod naslovom "Gospodarsko stanje sela", *Gospodarska sloga*, br. 3-4, 3. 3. 1937.

prvi upitni list stigli podaci iz više od 1000 sela. Rezultati ankete bili su za Zavod, ali i za GS, dragocjena podloga za svaki znanstveni i ekonomsko-politički rad o hrvatskom seljaštvu. Na temelju iskustva iz 1936./37. provedena je nova anketa o nužnim narodnim potrebama, koja je objavljena 1939. godine kao posebna studija Zavoda te kao temelj za planski rad banske vlasti na sanaciji teških gospodarskih i socijalnih uvjeta u većem dijelu Banovine Hrvatske.

Okvir za sliku

---

a) Pasivni rajon u anketi Zavoda

U jesen 1939. proveo je Zavod anketu o nužnim gospodarskim potrebama sela te je svim seoskim povjerenicima GS-a poslao formulare sa 17 pitanja o "prešnim" potrebama hrvatskog sela.²⁷ Anketa je provedena u oko 2.000 sela s područja Banovine Hrvatske, u kojima su postojala povjereništva GS-a. Odgovore nisu sastavljali njegovi povjerenici, nego su ih zajednički i dogovorno donosili na sastancima svih zadržara. Na taj način odgovori na neki način dobivaju važnost narodnoga plebiscita.²⁸

Područje koje je u anketi obuhvaćeno pojmom pasivnog rajona, a čiji je Lika bila podrajon, podrazumijevalo je kraj južno od rijeke Kupe. Pasivnost tih krajeva (Kordun, Gorski kotar, Hrvatsko primorje, južna Bosna, Lika, Dalmatinska zagora) ovisila je o zapuštenosti uglavnom "patuljastih" posjeda manjih od 2 hektara (ha), skromnog opsega obradivog zemljišta, izloženosti elementarnim nepogodama (poplave zbog nereguliranih nasipa i sl.), nezaposnosti i dr. Upravo iz navedenih razloga na tom području kao najveći problem javlja se prehrana stanovništva.

Od 720 anketiranih sela toga rajona, samo njih 4, tj. 0,6% odgovorila su da imaju dovoljno hrane do nove žetve, dok ostalih 716 sela ili 99,4% nema dovoljno hrane.²⁹ Stanovništvo ovog dijela Hrvatske nije stoga moglo podmiriti svoje potrebe u žitnoj hrani ni do Nove godine te je bilo pri-

---

27 Glavni posao napravili su i anketu opisali, osim studija tržišta, suradnici Zavoda, agronomi ing. Ante Mihletić i ing. Dragutin Štefek. Prvi je obradio ratarski i pasivni, a drugi stočarski rajon, obrađujući sustavno oko 50.000 pojedinačnih odgovora. Karte tržišta i karte dispariteta cijena sastavili su Vladimir Figenwald i ing. Ž. Gumhalter, dok je sve karte crtao V. Vičić, kartograf Geografskog instituta Zagrebačkog sveučilišta.

28 Najnužnije narodne potrebe (anketa Gospodarske sloge) anketu obradili: dr. Rudolf Bičanić – ing. Ante Mihletić – ing. Dragutin Štefek: Prehrana narodne potrebe-seljačka tržišta-lokalni dispariteti cijena, Izdao: Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva, Zagreb 1940., 3 (dalje: Najnužnije narodne potrebe).

29 Najnužnije narodne potrebe, 28.

siljeno uvoziti već poslije Božića. Viškova na žitnoj hrani nije bilo u cijelom rajonu, "a za 39.700 kuća sa 540.258 duša bez dovoljno hrane, koje je anketa registrirala", Zavod je procijenio da će biti "potrebno uvesti preko 9.000 vagona žitne hrane, da bi se nadoknadio manjak do nove žetve."³⁰ Inače, prema spomenutoj anketi i uzevši u obzir cijelo područje Banovine Hrvatske, više od dva milijuna seljaka nije imalo dovoljno žitne hrane vlastite proizvodnje do nove žetve, te je bilo prisiljeno hranu kupovati. Samo u pasivnom rajonu taj je broj iznosio 810.000 seljaka. Za ta dva milijuna seljaka bez kruha s vlastite zemlje samo u 1939. godini bilo je potrebno dostaviti ukupno 32.400 vagona žitne hrane, odnosno oko 13.500 vagona samo u pasivne krajeve.³¹

U tom je smislu presudnu ulogu trebala imati Gospodarska sloga, koja je osnovna 1935. godine, dakle u vrijeme kada je zbog velikih suša, prijetila glad nerodnim krajevima. Kako bi se spriječila katastrofa, osnovan je u Zagrebu Odbor građana i predstavnika svih društava i organizacija, tj. Odbor za narodnu pomoć, koji je sakupljao sredstva za prehranu naroda u pasivnim krajevima. Tehnički rad na nabavci i otpremanju hrane preuzelo je na sebe GS, na račun i prema odredbama spomenutog Odbora.³² Dok je ukupna vrijednost iznosila u 1936. godini 1,522.375.05 dinara, već u samo prvih šest mjeseci 1939. godine, dakle ni nakon tri godine, svota je dosegla čak 7, 314.906.50 dinara.³³

Zbog pomanjkanja kapitala, rad na opskrbi zadrugara u nerodnim krajevima nije mogao biti usustavljen, nego je posredovanje GS-a ponajviše imalo karatker intervencija na tržištu. Razlog tome jest što je razlika između cijena u pasivnim i onih u žitarskim krajevima bila veoma velika. Nerazvijena prometna mreža u nerodnim krajevima davala je pojedinim lokalnim trgovcima pri prodaji razne robe položaj monopola. To se osobito odnosilo na žitarice, a naročito je izraženo kada se uzme u obzir da su tamošnji seljaci i zbog prodaje svojih proizvoda (vina, maslina, voća, ulja itd.) bili upućeni gotovo isključivo na njih. GS je uvijek intervenirao na poziv povjerenika - koji su središnjici u Zagrebu javljali kakve su njihove prodajne cijene - i samo kada je razlika između mjesnih i burzovnih cijena bila pretjerano velika. To se moglo uočiti već 1936., kada su zadrugari GS-a posre-

30 Isto.

31 Isto, 31.

32 Te godine, preko zime s 1935. na 1936. godinu, otpremila je i podijelila na račun Odbora preko 500 vagona hrane i time stekla veliko iskustvo za rad na tom području; "Rad Gospodarske Sloge na opskrbi nerodnih krajeva", Gospodarska Sloga, br. 16, 19. 8. 1939., 1.

33 Isto.

dovanjem središnjice dobivali kukuruz uz prosječnu cijenu od 111 dinara po kvintalu, iako su cijene lokalnih trgovaca u nerodnim krajevima često bile i 200 dinara za jednaku količinu. Općenito su razlike u cijenama središnjice i mjernih trgovaca iznosile 40 do 50%. Iz tih je razloga, a osobito ekonomskog i socijalnog - te vezano zato i političkog - bilo opravdano i nužno za bansku vlast da potiče i podupire djelovanje GS-a i njegovu intervenciju.

U kotarima koji su službeno proglašeni pasivnim, GS je 1939. godine imao ukupno 59.332 člana organizirana u 1517 povjereništava. Polazilo se od pretpostavke da je svaka obitelj učlanjena u GS samo po jednome članu, pa uz prosječan broj obiteljskih pripadnika od šest članova u hrvatskim nerodnim krajevima, ukupan broj ljudi o čijoj prehrani je GS morao voditi računa iznosio je oko 366.000 članova.³⁴

Kao što je već spomenuto, hrana se redovito slala na povjerenika i to samo za novac uplaćen unaprijed. Iznimno, roba se slala na kredit, najdulje od osam dana i uz sva potrebna osiguranja. Do kojega je opsega bio razvijen rad na opskrbi pasivnih krajeva hranom na zadružnoj osnovi, najbolje pokazuju službeni podaci Uprave državnih željeznica u Zagrebu. Prema njima samo je Lika 1935. godine uvezla 778 vagona žitarica. Već iduće godine uvezla je 1207 vagona, da bi 1937. taj broj pao na 793 vagona. No, već 1938. godine u Liku je uvezeno 913 vagona, što znači da je od 1935. do 1939. godine u Liku ukupno uvezen čak 3691 vagon žitarica.³⁵

Zanimljivi su podaci o srednjoj potrebnoj količini žitne hrane za pojedinca u jednoj godini u pasivnom rajonu. Anкета je pokazala da ona prema podrajonima prilično varira i u količini i u vrsti žitarica koja se traži za ljudsku hranu. Tako se kukuruz tražio uglavnom na Kordunu, u Lici i u planinsko-stočarskom podrajonu, a pšenica, odnosno pšenično brašno u Gorskom kotaru, Primorju i Dalmaciji. Srednja potrebna količina žitne hrane bila je veća na Kordunu i u Lici, a manja u Primorju i Dalmaciji, gdje se za dnevnu prehranu koristila riba. Osim toga, važno je istaknuti kako je veća količina žitne hrane u ovim dijelovima Like bila uvjetovana ponajviše niskim životnim standardom tamošnjeg seljaštva. Naime, jeli su žito, a ne drugu i skuplju bjelančevinastu hranu.

Na temelju analize tržišnih središta u pasivnim krajevima

34 Isto. Prema izvještajima ravnateljstva GS-a kotari koji su u Lici prednjačili po broju članova GS-a bili su Gospić i Otočac sa 2-3000 članova. Slijedio je kotar Perušić sa 1-2.000 članova, te m od 1000 članova GS-a kotari Brinje, Gračac i Korenica; "Unutarnja organizacija", Gospodarska sloga, br. 13-14, 15. 7. 1939., 2.

35 „Rad Gospodarske sloge na opskrbi nerodnih krajeva“, Gospodarska sloga, br. 16, 18. 8. 1939., 2.

možemo do zaključiti kako su to tržišta gotovo svih proizvoda ovog rajona. Žito na njih dolazi uglavnom samo na prodaju, većinom preko trgovaca, a proizvedeno je u ratarskom i stočarskom području. Cijene pšenice pri kupnji bile su prosječno oko 200 dinara, a kukuruza oko 160 diinara.³⁶ Upravo se na ovom primjeru razlika (disparitet) u nabavnim cijenama žitarica vidi kao glavni problem pasivnih krajeva. Naime, tu su dispariteti golemi, a razlog je činjenica da se radi o najvažnijoj *životnoj* namirnici pa je otporna snaga seljaka u nevolji mala, te plaćaju koliko se od njih traži.

Prema jugu cijena pšenice je sve viša, redovito iznad 200 dinara, a u pojedinim kotarima čak 250 dinara (Benkovac 220, Sinj i Imotski 225, Gospić 250). Cijene pšenice u aktivnim krajevima znatno su više izjednačene nego u pasivnim, što je razumljivo jer je u pasivnim krajevima mnogo veća razlika između pojedinih kotara i osobito između pojedinih sela u kotaru. Riječ je ponajviše o brdskim krajevima, teško prohodnim i sa slabijom mrežom cesta, često i bez željeznice.

Međutim, osim prometnih, postoje drugi uzroci velikom disparitetu cijena. Redovito se svode na monopol lokalnih trgovaca, koji uslijed premale konkurencije, potpuno vladaju tržištem. Kada se uz to u obzir uzme da se radi o krušnome žitu, dakle robi za podmirenje nužnih potreba, taj monopol postaje još izraženiji.³⁷ Osim toga, razlike u lokalnim cijenama pšenice pojačava i neorganiziranost seljaka, slaba otporna snaga uslijed nedostatka novca, slaba zarada, zaduženost i sl. Prema tome, u pasivnim krajevima, a to je i Lika "pored teškoća i poskupljenja prometa, dolazi do jakoga izražaja veća neotpornost seljaka a bolja organizacija trgovaca."³⁸

Kada je riječ o kukuruzu, važno je istaknuti kako je njegova cijena prilično izjednačena u aktivnim krajevima i ovisi o burzovnoj cijeni te iznosi 120 do 130 dinara. Lokalne cijene su veće ako se radi o brdovitom kraju (Požega, Bilogora), dok se razlika od 40 do 50 dinara najčešće uočava upravo u pasivnim krajevima. Naravno, tamo su zbog težih prometnih uvjeta, i troškovi veći. Naime, južno od Karlovca nabavna cijena kukuruza najčešće je 160 do 175 dinara. Cijene više od 175 dinara su u Karlovačkom kotaru, koji je 1939. godine teško stradao od poplave, zatim u Sinju, Imotskom i Stolačkom kraju, kao i u kotaru Fojnici, dok je kukuruz najskuplji u Gorkom kotaru (Čabar 190), okolici Gospića (200) te u Prozoru (202). Na području od Gorskog kotara preko Like do Bosne najčešća je cijena 190 do 200

36 Isto.

37 Najnužnije narodne potrebe, 49.

38 Isto.

dinara. Valja reći kako su postojale i znatne razlike u cijeni u pojedinim selima. Međutim, zahvaljujući intervenciji Gospodarske sloge, cijene kukuruza 1939. godine relativno su povoljnije i izjadnačene. Namjera te intervencije bila je da se seljaci u pasivnim krajevima opskrbe tom najvažnijom životnom namirnicom u što je moguće povoljnijim i izjednačenijim uvjetima.³⁹ Naravno, ova se akcija Gospodarske sloge ograničila na mjesta gdje su postojale njezine organizacije, a koje korespondiraju mjestima odakle su pretežno došli odgovori na anketu.⁴⁰

b) Odgovor Ličana na anketu

Lika je u anketi Zavoda obuhvaćena rajonom pasivnih krajeva i bila je zaseban podrajon, koji su činili kotari Brinje, Otočac, Perušić, Gospić, Korenica, D. Lapac i Gračac. Budući da su na anketu odgovarali isključivo članovi GS-a, važno je uočiti raširenost povjerenstava i brojnost članova GS-a na području Like u vrijeme kada je nastala anketa. O tome dosta govori sljedeća tablica:

Tablica 1.
 Pregled broja povjereništava i članova Gospodarske sloge u Lici 1940. godine

Kotar	Stanje		Domaćinstvo	
	Povjereništvo	Članstvo	Broj	Članova u %
Brinje	7	1087	2803	38,8
Gospić	35	2277	6669	34,02
Gračac	11	594	4596	12,9
Korenica	6	387	2715	14,3
Otočac	19	2168	6121	35,4
Perušić	24	2256	3790	59,5
Udbina	4	539	2099	25,7

1940.

Izvor: *Kalendar Gospodarske sloge zadruga s o. j. u Zagrebu za godinu 1941.*, Zagreb, bez godine izdanja, str. 145.

Prema gornjoj tablici GS je najviše članova imao u kotaru Gospić, i to 2277 članova u 35 povjereništava, a slijede kotar Perušić, Gospić, Otočac, Gračac i Brinje, dok su naj-

39 Motivi za intervenciju bili su dvojaki: ona je s jedne strane jačala psihološku i otpornu snagu seljaka preko organizacije, što i nije beznačajno u tim krajevima, gdje postoji velik monopolni utjecaj trgovaca, a otpornost seljaka igra glavnu ulogu u formiranju cijena. S druge strane, pravodobno je informirala seljake o cijeni, koja je primjerena njihovom kraju i, konačno, intervenirala dobavljajući svojim organizacijama kukuruz po paritetnoj cijeni u trenutku kada su se na lokalnom tržištu pojavile prevelike razlike.

40 Veliki problem u provedbi ove intervencije Gospodarskoj slozi je predstavljao nedostatak znatnijeg kapitala, kao i nemogućnost djelovanja i utjecanja na prometnu politiku i dobivanje tzv. pogodovnih putnica za prijevoz vagnskih pošiljaka kukuruza; o tome više u: ŠUTE, Ivica, *Položaj i obilježje trgovine u Banovini Hrvatskoj (1939.-1941.)*, Zagreb 2002., neobjavljeni magistarski rad, 154-208.

slabije organizirani kotari Korenica i Udbina. Međutim, s obzirom na broj članova domaćinstava i broj učlanjenih u ovu ekonomsku organizaciju HSS-a, najbolje organiziran bio je kotar Perušić, gdje je od 3790 članova domaćinstva, njih 2256 ili gotovo 60% bilo učlanjeno u GS. Osim u kotaru Gospić, gdje je anketa obuhvatila i 78% stanovništva, ostali su kotari dali približno malo odgovora, pa ne možemo dobiti točan odgovor o broju ljudi bez dovoljno hrane.⁴¹ Na-

41 Jedan od razloga treba tražiti u slabom radu i neorganiziranosti mjesnih i općinskih povjerenika, kao i kotarskih povjerenika. Najbolji primjer za to jest već spominjani kotar Perušić. Iako je vodio po broju učlanjenih članova domaćinstva u organizaciju GS-a, rad tamošnjih povjerenika bio je vrlo problematičan i izazvao je intervenciju Ravnateljstva u Zagrebu. Upravo "s obzirom na labavost" u radu, Ravnateljstvo GS-a odredilo je da se u kotaru Perušić krajem 1940. godine reorganizira tamošnji GS. U tu je svrhu središnjica iz Zagreba poslala u kotar povjerenika Miju Pešuta sa zadatkom da obiđe sva mjesna povjereništva i tom prilikom "na sazvanim sastancima prikaže prisutnima cilj i zadaću Gospodarske sloge kao i njezino dosadašnje djelovanje, pregleda poslovanje i dosadašnji rad mjestnih povjereničtava, te da se u njegovu prisustvu izvrši reorganizacija mjestnog povjereničtva." Izaslanik je obišao brojna sela na području kotara, osnivao nova povjereništva, sazivao sastanke u povjereništva gdje se ona nisu redovito sazivala te reorganizirao mrežu mjesnih povjereništava na terenu. Zanimljivo je da u Gornjem Pazarištu nije održan sastanak, iako je bio sazvan. Razlog tome jest što je dodatašnji način vršenja prehrane u tom selu "vrlo ozlovoljio ljude" i jer su "mjestni trgovci sa svoje strane sve moguće učinili da se sastanak ne održi, što im je naročito moguće, jer je narod u tome kraju siromašan i o njima gospodarski ovisi." Iz istih razloga nije održan ni sastanak u Klancu, dok u Kosinju Gornjem sastanak nije mogao biti održan "zbog velike vode, koja je uslijed silnih kiša veoma porasla." Na svim ovim sastancima prisustvovao je negdje veći, a negdje manji broj članova Gospodarske sloge, odnosno pristaša HSS-a, kojima je dana mogućnost da izaberu novo vodstvo svojih povjereništava. Iako se nije direktno prozivalo krivce za loš rad mjesnih i općinskih povjereništava, redovito se isticalo kako je glavni razlog neorganiziranog rada u kotaru Perušić to "što (misli se na članstvo GS, op. I. Š.) često nisu za svoje povjerenike izabirali ljude, koji će biti sposobni voditi i zaštićivati interese svojih članova." Za vrijeme obilaska povjereništava kotara Perušić upisao se je i pristupio GS-u 121 novi član. Osim toga, uplaćeno je više od 5.000 dinara na mjesečnom doprinosu kao zaostatak iz prošlih godina. Po završetku izvršene reorganizacije mjesnih povjerenika zakazan je bio kotarski sastanak mjesnih povjerenika u svrhu izbora općinskih, odnosno kotarskih povjerenika, koji je održan u nedjelju 24. studenoga u prostorijama Narodne osnovne škole u Perušiću. Sastanku je prisustvovalo 19 mjesnih povjerenika (reorganiziranih) na čelu s narodnim zastupnikom Ivanom Sigurnjakom iz Kosinja Donjeg, predsjednikom kotarske organizacije HSS-a Ivanom Rukavinom Palentom iz Perušića, izaslanikom GS-a Mijom Pešutom i izaslanikom POGOD-a Josipom Došenom iz Gospića. Nakon govora M. Pešuta prešlo se na izbor općinskih i kotarskog povjerenika. Poslije duže rasprave jednoglasno je za kotarskog povjerenika GS-a za kotar Perušić izabran Ivan Rukavina Palenta, mjesni povjerenik iz Perušića i predsjednik kotarske organizacije HSS-a za kotar Perušić, a za njegove zamjenike: Mato Sorić povjerenik iz D. Pazarišta te Joso Vidman iz Rudinke. Sa sastanka je upućen poziv izaslanika POGOD-a Došena svim izabranim povjerenicima da što prije prehrambeni odbori odnosno zadruge dostave u zagrebačku središnjicu garancije za hranu. "Reorganizacija mjestnih i obćinskih povjereničtava te kotarskog povjerenika za kotar

ime, na anketu Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnoga gospodarstva iz podrajona Like stigao je u Zagreb odgovor iz 18 općina i iz 52 sela. Karakteristično je da je na prvi upit o tome koliko općina, odnosno sela ima potrebne količine hrane do nove žetve odgovor bio negativan, odnosno da ni jedna općina i ni jedno ličko selo nema dovoljno hrane do nove žetve.

Bez dovoljno hrane bilo je 2111 kuća u 17 sela, tj. u Lici je 1939. godine bilo 39.039 ljudi bez hrane. A godišnja potreba za hranom po stanovniku, iznosila je 1,5 kvinatala (=q)⁴² pšenice ili 2 q kukuruza, odnosno sveukupno 3,5 q žitne hrane, a potreba za hranom do nove žetve u vagonima - 982 vagona (396 pšenice i 586 kukuruza). Kao što je već istaknuto, viškova žitne hrane u vagonima nije bilo 1939. godine, kao ni prethodnih godina. Stoga se može zaključiti kako se uz poplavljeni teren gornje Posavine, gdje seljaci od Gospodarske sloge traže i sjeme za sjetvu, potreba za nabavom hrane najekstremnije pojavljivala upravo u Lici. Tržna središta za cijelu Liku nalazila su se u Otočcu, Perušiću, Gospiću, Rakovici, Donjem Lapcu i Gračacu, a na njima se uglavnom nabavljala pšenica i kukuruz. Kao drugu općenitu potrebu Like anketari su naveli gradnju cesta i bunara, dok su regulaciju potoka i čišćenje izvora tražili kotari Perušić i Gospić. Gospodarsko stanje poboljšalo bi se, smatrali su, melioracijom polja, nabavkom umjetnoga gnojiva i poljoprivrednog alata, te jeftinijim živežnim namirnicama. Stanovništvu bez dovoljno kruha pomoglo bi se zaradom na javnim radovima i besplatnim podvozom za hranu.⁴³ Zanimljivo je da je izrazita bila potreba kolonizacije Ličana u krajeve preko Kupe, uglavnom u aktivnije krajeve Slavonije. Kolonizaciju su posebno tražili južni kotari: Gospić, Gračac i D. Lapac. Važno je istaknuti kako kolonizaciju na području cijele Banovine Hrvatske traži ponaviše najgušće naseljeni dio Hrvatske – Hrvatsko zagorje, a odmah nakon njega Lika. Ovaj podatak ne treba nimalo čuditi uzmu li se u obzir istraživanja Rudolfa Bićanića, koji je u posebnoj studiji Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva pod naslovom “Agrarna prenapućenost” zaključio kako bivša “Lička županija daje prosjek od 117 ljudi na 100 ha obradive površine, a to je veoma mnogo, kada se uzme u obzir opće mjerilo”.⁴⁴ Drugim riječima, Bićanić je zaključio kako bivša

---

Perušić”, *Gospodarska sloga*, br. 23, 1. 12. 1940., 2.

42 Kvinatal (franc. quintal), metrička centa, tj. 100 kg.

43 Najnužnije narodne potrebe, 23.

44 BIĆANIĆ, Rudolf, *Agrarna prenapućenost*, *Gospodarska struktura Banovine Hrvatske*, br. 3, izdao: Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva “Gospodarska Sloga”, Zagreb 1940., 8

Lička županija pokazuje prenaseljenost od oko 67.000 poljodjelaca, odnosno 40% stanovništva čini agrarni višak, koji prema sadašnjim prilikama proizvodnje dopušta da svaki seljak može živjeti od svoje zemlje.⁴⁵

Zbog takvih okolnosti u kojima je većinom živjelo stanovništvo Like u drugoj polovici 1930-ih godina, i zdravstveni su uvjeti u tom podrajonu bili katastrofalni. S obzirom na izvješće članova Zavoda o životnim (ne)prilikama Ličana, posebno ćemo se na ovome mjestu osvrnuti na problem zdravstva u Lici u promatranom razdoblju. Teške zdravstvene uvjete ilustrirat ćemo na primjeru već spomenutog kotara Perušić. U vrijeme nastanka ankete taj kotar imao je 19.760 stanovnika i 3 općine: Perušić, Pazarište i Kosinj. Zdravstveni uvjeti bili su naročito loši i taj je kotar bio jedan od najugroženijih u cijeloj Lici. Naime, u tom je kotaru radio samo jedan liječnik, i to u Perušiću. Ostala su sela bila udaljena čak 30 do 40 km od Perušića, pa stanovništvo i nije moglo doći do liječnika - što zbog nedostatka novaca, što zbog prevelike udaljenosti i loših cesta i puteva. Također, nijedna općina nije imala telefon, a i automobili su bili prava rijetkost pa je uistinu bilo teško doći do liječnika ili ga dovesti do bolesnika. Zanimljivo da gotovo do pred rat, tj. do kraja kolovoza 1940. godine, u tom kotaru nije bilo liječnika, a 1940. godine nije bilo nijedne ljekarne, nijedne zdravstvene postaje, a o bolnici ne treba niti govoriti. Seljaci koji su bili udaljeni od sjedišta kotara Perušića, a graničili su s drugim kotarom, morali su pješačiti ili skupo plaćati podvoz za susjedni kotar kako bi ondje potražili liječničku pomoć. Budući da stanovništvo nije bilo zaposleno, pa nije imalo zaradu, nisu mogli plaćati liječnika. Zato su rijetki ljudi tražili liječničku pomoć. Za pregled bolesnika plaćalo se u ordinaciji 30-80 dinara, a kad bi liječnik došao obići bolesnika - čak 300 dinara. Na pitanje jesu li seljaci zadovoljni liječnikom, odgovorili su da ga i ne poznaju i da mu tek rijetki odlaze.⁴⁶ Razumljivo, da zapošljavanjem novog liječnika nije riješen problem zdravstvene službe, jer je jedan liječnik bio premalo za svezdravstvene potrebe kotara. Procjenjivalo se da su potrebna najmanje još dva općinska liječnika, a u suprotnom su u hitnim slučajevima bolesnici prepušteni sami sebi ili kakvoj seoskoj vračari. Vračanje je - što će se vidjeti u izvješću s Velebita - u takvim selima bilo veoma razvijeno i seljaku je zamjenjivalo liječničku pomoć. Upotrebljavala su se primitivna sredstva, ponekad

45 Isto, 14.

46 „Zdravstvene prilike u kotaru Perušić“, Gospodarska sloga, br. 18, 15. 9. 1940., 5.

opasna za život.⁴⁷ U vezi s rađanjem problem je bio manjak babica. U cijelom kotaru bilo ih je četiri. Osim povećane smrtnosti pri porodu, bio je smanjen i prirast stanovništva Banovine Hrvatske u cjelini. Budući da u tom kotaru, kao ni u cijeloj Lici, nije bilo dovoljno stručnih primalja, pojavljuju se nadriprimalje. To su uglavnom starije žene, koje za određenu svotu novca ili za darove pomažu i vode porođaj. Posve je sigurno da pritom nemaju nikakvih higijenskih pomagala ni instrumenata, pa je život mnogih roditelja bio ugrožen.

Ništa bolje nije bilo ni s ospkrbom lijekova iz ljekarni. Ako seljacima uspije da dođu do liječnika, on im obično propiše lijekove. A budući da u cijelom kotaru nema nijedne ljekarne, a najbliža je ona u Gospiću, potrebno je mnogo vremena da se nabave potrebni lijekovi. Seljaci se također tuže da su lijekovi skupi i traže da banska vlast preuzme ljekarne i distribuciju lijekova u cijeloj Banovini Hrvatskoj. Najbliža bolnica za hitne operacije je u Gospiću, a jedino prijevozno sredstvo do prve željezničke postaje su kola. Zato lokalno stanovništvo predlaže da se u takvim krajevima uredi stanica za prvu pomoć i osigura auto za hitan prijevoz teških bolesnika u gospićku bolnicu. Općina Kosinj imala je 9.000 stanovnika i zbog udaljenosti od Pereušića, tražila je da joj se prema broju stanovnika i zbog siromaštva da na teret Banovine Hrvatske barem jedan liječnik.

Uz sve te probleme, najveći problem kotara Perušić i Like u cjelini jest voda. U selu Poljanki seljaci moraju piti onečišćenu vodu iz lokvi jer druge nemaju. Traže da se riješi pitanje vode, da Dom narodnog zdravlja žurno uredi vodovod, a prijeko su potrebni higijenski zahodi i gnjovišta.⁴⁸

Nije slučajno da su o tim problemima na skupštinama GS-a opetovano govorili narodni zastupnici iz Like. Tako je na glavnoj godišnjoj skupštini 15. srpnja 1939. u ime Like i Primorja Ivan Božićević izjavio da je tijekom 1938. tamošnji "glavni rad bio zajednička nabava kukuruza" te da je "Lika unovčila zajednički preko povjerenika Gospodarske sloge nešto krumpira."⁴⁹

47 Isto. U nastavku se navodi i primjer kakvim se sve sredstvima seljaci služe u "zdravstvene" svrhe: "Interesantno je kako ljudi liječe reumatizam. Treba da se odere zecu koža i natopi petroleumom. To se stavi na bolesno mjesto nekoliko dana. Ima još jedan interesantan slučaj liječenja kod bolesti crijeva. Uzmu gliste iz đubrišta, iztuku ih u krpicu, procijede ih, dodaju sirčeta, ulja, limuna i šećera dok se sve ne pretvori u jednu tečnost kao himber i to piju više puta na dan."

48 Isto.

49 „Glavna godišnja skupština Gospodarske sloge“, Gospodarska sloga, br. 15, 5. 8. 1939., 3. Također je u istom razdoblju u kotaru Gračac sagrađen Dom Gospodarske sloge, koji je trebao postati žarište gospodarskog djelovanja u cijeloj Lici.

Narodni zastupnik Ivan Murković⁵⁰ u svojem je govoru istaknuo pasivnost Like i činjenicu kako Lika nema kruha, ali ni vode, ni za ljude ni za blago. Govorio je o manjku gospodarskih strojeva jer se u Lici još uvijek ore drvenim plugovima, pa je ličkom seljaku, tvrdi Murković, potrebno građevnog materijala i umjetnoga gnojiva. Budući da sav taj materijal prolazi kroz trgovačke ruke, seljak ga veoma skupo plaća. Osim negativnih pojava, Murković je istaknuo i pozitivne, na kojima bi Lika mogla graditi svoju budućnost. Prvenstveno navodi dobar prinos ličkog krumpira, koji se uglavnom izvozi u Sloveniju, gdje se od njega pravi škrob, te u Zagreb i Karlovac. Iz Like se izvoze ovčije, jareče, goveđe i svinjske kože, vuno, meso, slanina itd. Međutim, taj izvoz ide kroz trgovačke i špekulantske ruke, koje seljaka uvijek izrabljuju.⁵¹

Murković zato predlaže da se iskoriste prednosti stočarstva. Navodi primjer općine Karlobag koja ima oko 15.000 grla sitne stoke. Budući da na taj način svaki gospodar na dar dobiva 50-60 litara mlijeka koje većinom prodaje, predlaže organiziranu prodaju mlijeka. Na jednak način trebalo bi organizirati prodaju ljekovitog bilja, cijenjenog ličkog meda i maslina, drva, a u primorskom bi kraju trebalo rješavati pitanje ribolova. Murković kao narodni zastupnik u ime Like predlaže da se sve to organizira na zadružnom temelju, da Gospodarska sloga pomogne savjetima i uputama te da se u Lici stvori zadruga koja bi sve to preuzela i tako spriječila posredovanje špekulanata.⁵²

Kako živi narod u Lici?

Prvu knjigu *Kako živi narod* s podnaslovom *Život u pasivnim krajevima* – objavila je zagrebačka Tipografija 1936. godine, a rezultat je ispitivanja narodnog života, koje je dr. Rudolf Bičanić proveo u jesen 1935. godine, proputovavši pješice zapadnu Bosnu i Hercegovinu i Dalmaciju. Kako ističe u predgovoru, nakon tri godine, koje je proveo “osamljen i odijeljen od ljudi u mitrovačkom za-

50 Rođen 1. siječnja 1885. u Stajnici, općina Jezerane, kotar Brinje. Prvak HSS-a, narodni zastupnik za kotar Gospić 1935. i 1938., austrougarski domobranski časnik (satnik), prijatelj Vladka Mačeka iz Prvog svjetskog rata. Od 1912. živio u Gospiću. Proganjan i zatvaran od ustaša i komunisti. Krajem 1940-ih održavao je vezu sa Stjepanom Pezeljom i ostao vjeren politici predsjednika Mačeka. Prema pismu A. Košutića iz 1951., živio u Rijeci.; GLOJNARIĆ, Mirko, Borba Hrvata (Kronika dvaju desetljeća političke povijesti 1919-1939), Zagreb 1940., 225.; MAČEK, Andrej – ŠKRABE, Nino, Maček izbliza, Zagreb 1999., 261.

51 „Skupština Gospodarske sloge“, Gospodarska sloga, br. 13, 1. 7. 1940., 4.

52 Murković predlaže da Banska Vlast pomogne i pri uređenju putova i narodnih škola; Isto.

tvoru⁵³, zaželio se svijeta”.⁵⁴ Ali, ističe Bićanić u tom gotovo programatskom tekstu, “ne više onog građanskog i gospodskog svijeta”, u kojem je prije živio, i s kojim su se veze prekinule (i kojemu on više ne pripada, op. a.), nego “običnih ljudi”. Bićanić, naime, opet želi vidjeti “kako žive ljudi”, i to “ne kako živi uski krug malobrojne privilegirane gospode, nego kako doista i stvarno živi čitav narod, najveći broj ljudi, nepoznatih, izjednačenih, nepriznatih.”⁵⁵ Uvjeren da se o stvarnom životu većine hrvatskog seljačkog stanovništva malo zna, koje su mu potrebe i s kakvim se poteškoćama mora svaki dan boriti, Bićanić se na put odlučio iz još jednog pragmatičnog razloga. Smatrao je da se u tadašnjoj hrvatskoj javnosti na sva recentna pitanja iz politike i gospodarstva gledalo sa stajališta Zagreba i “triju županija” oko Zagreba. Zato mu je namjera bila da i s te strane dopirnese poznavanju drugih hrvatskih krajeva i njihovih problema.⁵⁶ Budući da je po zvanju bio ekonomist, jasno je da je najviše pozornosti posvetio socioekonomskim pitanjima, jer je s te strane seljački život bio najmanje ispitan. Na tom je području najzanimljiviji, a u doba prodora kapitalizma na selo i najvažniji problem odnosa prema tržištu, jer to je “čvorište, s koga se mogu da protumače i ostali ekonomski problemi sela”.⁵⁷ Knjiga je skup članaka objavljenih djelomice u zagrebačkim dnevniciima od jeseni 1935. do jeseni 1936., a djelomice još neobjavljenih.⁵⁸

53 Sud za zaštitu države osudio je Bićanića na tri godine zatvora te mu presudom oduzeo doktorsku titulu. Zatvorsku je kaznu odslužio u Srijemskoj Mitrovici zajedno s Vladkom Mačekom, raspravljajući s njim o tome što Hrvati trebaju raditi “kad dođe njihovo vrijeme”. Nakon izlaska iz zatvora imenovan je tajnikom Komisije za pomoć pasivnim krajevima Kraljevine Jugoslavije, u sklopu koje je razvio svestranu aktivnost i iz koje će nastati znamenite publikacije pod zajednički naslovom *Kako živi narod*. Više o R. Bićaniću u: Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, god. XIX, br. 3-4, “Spomenica prof. Rudolfu Bićaniću”, Zagreb 1969.

54 BIĆANIĆ, Rudolf, *Kako živi narod (Život u pasivnim krajevima)*, Tipografija d.d, Zagreb 1936. (reprint), *Kako živi narod*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Nakladni zavod Globus, Zagreb 1996., 3.

55 Isto, 4.

56 Isto, 5.

57 Isto.

58 Pisana je prema jasno osmišljenom planu: najprije su iznesena dva osnovna problema pasivnih krajeva (pitanje gladi i vode), da bi se redom prešlo na proizvodne odnose (poljodjelsku proizvodnju, posjedovne odnose, stočarstvo itd.). Zatim na red dolazi pitanje tržišta i cijena i sve što je s time u vezi, kao i pitanje domaće proizvodnje odijela. Nakon tržišta prelazi se na prometne probleme te na cijeli sklop pitanja novca na selu, seljačkog kredita i dugova. O načinu i standardu seljačkog života u pasivnim krajevima govori nekoliko odlomaka, a na kraju knjige ima više članaka, koji razmatraju društvene pojave i prilike, kao raspadanje kućnih zadruga, život seljaka radnika, odnos prema gospodi itd.

Druga knjiga pod istim naslovom i sa slikovitom naslovnicom Ive Režeka tiskana je u Zagrebu tri godine poslije. Njezin nakladnik ovaj put je *Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva Gospodarske sloge*. Za razliku od prvog izdanja, u ovoj se knjizi opisuje život hrvatskog seljaštva u raznim hrvatskim krajevima, od Hrvatskog zagorja i Prigorja, preko Gorskog kotara i Like do Dalmacije, ali i Bosne i Hercegovine te Slavonije i Srijema. Dakle, okvir je znatno širi, a sadržajno je obuhvaćen niz novih i zanimljivih tema. Opise tih hrvatskih krajeva i uvjeta u kojima žive seljaci napisali su ponajviše članovi Zavoda na svojim putovanjima, a ne više pojedinac, kao što je prije tri godine učinio Rudolf Bičanić. Osim toga, u knjizi se nalaze članci drugih autora, agronoma, novinara, ekonomista, učitelja, profesora, i žena i muškaraca, koji iznose "izreske iz stvarnog života seljačkog naroda".⁵⁹

Upravo se u drugoj knjizi može pronaći najviše podataka o životu i životnim uvjetima ličkog seljaštva. Lici su posvećena dva poglavlja: III. "Na granici Like i Dalmacije" (35-52) i V. "Lika i Podgorje" (70-92). Autori tekstova o Lici su ing. agronomije Jure Petričević te Marija Balen-Bevandić i Šime Balen⁶⁰, svi iz Zagreba. Najviše priloga o svakodnevici ličkog seljaka napisao je ing. J. Petričević. Na svojim putovanjima kroz Dalmaciju i Liku on je u tri reportaže komparativno analizirao probleme na granici ovih dvaju područja pasivnog rajona. Prva reportaža posvećena je jednom od najvećih problema Like - problemu kroničnog nedostatka vode.

Kada je riječ o potrebama pasivnih krajeva, Petričević u svojem prvom napisu ističe kako se obično misli na nedostatak hrane, u prvom redu žitarica. Također, često se zaboravlja da je jednako važna i opskrba vodom, kako za ljude tako i za stoku. Poseban problem za pasivne krajeve, tako i za Liku, jest činjenica da najviše kiše padne u jesen

59 Kako živi narod, II. knjiga, izdavač "Gospodarska sloge" Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva (skupili i uredili Rudolf Bičanić i ing. Željko Macan), Zagreb 1939., reprint izdanje: Kako živi narod, Zagreb 1996., predgovor (u nastavku se citara reprint izdanje iz 1996. godine)

60 Svakako najpoznatije ime među autorima reportaža je Šime Balen. On je poput Bičanića, a zbog sudjelovanja u akcijama omladine protiv šestosiječanjske diktature, uhićen 1932. i osuđen na četiri godine tamnice (zatočen u S. Mitrovici, Lepoglavi i Mariboru). Po izlasku s robije 1936. bio je korektor u nekim zagrebačkim novinskim poduzećima, a potkraj te godine opet je uhićen i 1938. protjeran iz Zagreba. Te je godine postao urednik gospodarske rubrike u Hrvatskom dnevniku, dnevnom listu HSS-a. Također je 1936. prema zadatku PK KPJ za Hrvatsku, s N. Rubčićem i M. Franekićem djelovao na selu u sklopu Gospodarske sloge i potreba Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva.

i zimi, dok u rano proljeće nastupa suša. Tada je potrebno najviše vlage za razvoj kulturnog bilja, naročito žitarica, koje su tada u punom razvoju.⁶¹ Upravo zbog nedostatka kiše, ljeti ne stradavaju samo poljoprivredne kulture, nego također ljudi i stoka, jer obično presuše sva manja vrela, cisterne (čatrnje, gusterne) i bunari, koji služe za opskrbu vodom. U vrijeme jače suše, prilike su u Dalmaciji, Lici, Hrvatskom primorju, Hercegovini i dijelu Bosne osobito loše, pa je često teže doći do vode nego do kruha. Stoga Petričević smatra kako je opskrba vodom ovih krajeva ljeti pitanje života, i treba joj posvetiti mnogo brige. Kao potvrdu svoje teze navodi kako su prilike mjestimice tako strašne "da svijet do najbliže vode treba ići i po 12 km". Navodi dalje, "lako je zamisliti kako izgledaju stanovi ljudi, pripremanje jela i uopće higijena u kući uz ovakve prilike."⁶² Poseban problem je nedovoljan interes države, odnosno Banovine za sanaciju postojećeg stanja. Pomoć se uglavnom svodi na gradnju cisterni u nekim selima, koje za najveće žege uglavnom presuše, dok se na nekim mjestima grade vodovodi.⁶³

Analizirajući ovaj problem, Petričević navodi nekoliko mjesta iz donje Like, kroz koja je prošao. Tako selo Podoštro (općina i kotar Gospić) ima nekoliko bunara u kojima za vrijeme suše nestane vode. Tada općina dovozi vodu automobilom iz Gospića, koji je od mjesta udaljen jedva 4 km. Unatoč tome, voda se ne dovozi redovito, jer se na isti način vodom opskrbljuju i mnoga druga sela, a vode nema dovoljno za sve. Slično je u Ličkom Osiku.

Drugo selo su Ričice (općina Lovinac, kotar Gračac). U tom selu nema ni bunara ni cisterne. Zimi se voda crpila iz jaruga i snijega, dok je u blizini bilo tek jedno manje vrelo, koje nije imalo dovoljno vode. Poseban je problem što je do velikog vrela trebalo ići "oko 2 sata (tamo i natrag oko 4 sata), a vodu nose ljudi i konji".⁶⁴

Očito je da je Petričević spomenuo samo mjesta kroz koja je osobno prošao i koja je posjetio. Također je očito

61 "Prva potreba je voda...", Kako živi narod, II, 35; Ovaj je izvještaj tiskan kao članak u časopisu Gospodarska Sloga u br. 18 od 6. rujna 1938. godine na stranicama 4 i 5.

62 Isto.

63 Petričević na ovome mjestu ispravno primjećuje kako je ovo svakako najbolji, najsigurniji ali i najskuplji način opskrbe vodom. Međutim, takav način zahtjeva izuzetna materijalna i financijska sredstva, pa ako bi sve pasivne krajeve država htjela opskrbiti vodom pomoću vodovoda, trebalo bi prema njegovoj procjeni to utrošiti nekoliko stotina milijuna dinara, ako ne i mnogo više. Osim toga izgradnja cisterni svakako je skupa, kao i gradnja higijenskih bunara.

64 Isto, 36.

da su prilike u ostalim selima bile jednako teške, ako ne i teže. Zato poručuje da “narodu treba dati u prvom redu vode, da može napojiti sebe i stoku, te barem jedanput dnevno oprati ruke.”⁶⁵

Analizirajući u svojem drugom izvješću proizvođačku i kupovnu snagu seljaka u pasivnim krajevima, Petričević ističe kako je u seljačkim gospodarstvima u Lici pretežno zastupljena ratarska i stočarska proizvodnja, no ni u jednom selu, od dvadeset koliko je posjetio u Lici i Dalmaciji, proizvodnja “ne dosiže potrebe seljaka.” Ni novac dobiven za proizvode koji nisu nužni za seljačke potrebe, nego se prodaju, nije dovoljan da podmiri svakidašnje potrebe i nabavu odjeće i obuće.⁶⁶ Uzrok maloj količini seljačkih proizvoda Petričević u prvom redu nalazi u klimi, jer su oborine “nepravilno raspodijeljene: u jesen i zimi pada najviše kiše, a ljeti najmanje”, pa “ukupno uzevši južni naši krajevi imaju daleko više oborina nego sjeverni, ali je nepravilna raspodjela tokom godine.”⁶⁷ Da bi što vjernije prikazao poljoprivrednu proizvodnju u seljačkim gospodarstvima, Petričević iznosi nekoliko podataka o odnosu između obrađene i neobrađene zemlje u nekim ličkim selima. Napominje kako su u Lici prilike u tom pogledu nešto bolje nego u Dalmaciji. Pritom se ne smije zaboraviti da se u Lici većinom uzgajaju žitarice, čija je vrijednost uroda po jedinici površine manja od vrijednosti uroda maslina, loze, smokve i povrća u Dalmaciji. Za ilustraciju gore iznesenih tvrdnji navodi i primjere. Tako selo Podoštro blizu Gospića (190 kuća, 500 stanovnika) ima 360 katastarskih jutara (k.j.), a ta je zemlja većinom neplodna i neobrađena. Osim toga, 1/3 tla poplavljeno je za vrijeme velikih kiša, što sprečava pravilnu obradu tla i sjetvu u pravo vrijeme. Selo Gudura blizu Gospića (70 kuća, 600 stanovnika) ima 350-400 k.j. obrađenog tla, a neobrađenog 800 k. j. Polovica obrađene zemlje uglavnom je poplavljena, pa se u proljeće njive ne mogu orati.⁶⁸

Iz ovih je primjera jasno da najveći dio zemljišta nije obrađen te da se većinom i ne može obrađivati. A malo

65 Ujedno šalje upozorenje vlastima: “Ne znamo da li je itko od onih, kojima je dano da raspoložu narodnom imovinom, posjetio sela ličke i dalmatinske goleti, te osjetio što znači žed, kada se gotovo ništa ne daje, da se ovaj kraj spasi od suše. Isto. 38.

66 “Proizvođačka i kupovna snaga seljaka u pasivnim krajevima...”, Kako živi narod, II, 39; Ovaj je izvještaj tiskan kao članak u časopisu Gospodarska sloga u broju 21 od 15. listopada 1938. godine na stranicama 1, 2 i 3.

67 Naime, pomanjkanje kiša dolazi upravo u doba glavnog razvoja kulturnog bilja, što je u nekim godinama još više pogoršano preranim nastupom beskišnih razdoblja, koji nekada mogu trajati i po šest mjeseci. Isto.

68 Isto, 41.

obrađene zemlje slabo je plodno, pa ni rod na njoj ne može biti velik. Pritom valja napomenuti kako su sve obitelji na ovim prostorima mnogobrojne i “može se uzeti da prosječno na svaku kuću otpada 7 duša.”⁶⁹ Dodatni je problem činjenica da u Lici nije bilo gotovo ničega za prodaju, osim nešto malo stoke i voća. Ako se, hrana i prodavala, činio je to seljak samo iz nužde: za porez, odijelo, lijekove i slično. Rijetko je koji seljak prodao 100 hl žita.⁷⁰ Prema Petričevićim istraživanjima proizlazi da žitarice daju veoma slab prirod od 3 metrička centa prosječno na 1 mtc zasijanog sjemena, podjednako u Lici i Dalmaciji.⁷¹ Iz odnosa obrađene i neobrađene zemlje autor ovog izvješća zaključuje da veličina seljačkog posjeda prosječno iznosi manje od 1 ha. Upravo zbog male obrađene površine i malog uroda, koji je nesiguran zbog čestih vremenskih nepogoda, zarada u novcu je vrlo mala. Zato seljak u Lici mora kupovati gotovo sve što mu je potrebno za svakodnevni život: hranu, odjeću, obuću, mora plaćati porez, otplaćivati dugove, a u slučaju bolesti plaćati skupe lijekove. Najveći je izdatak bio za hranu, koja je u Lici skupa, jer su se trgovinom brašna i žitarica bavili privatnici.⁷²

Razmišljajući o tome zašto seljak u pasivnim krajevima - pa tako i u Lici - teško živi, Petričević nalazi nekoliko razloga. Prvi su prirodne naravi: mala površina obrađene zemlje i prenapučenost. Ipak, glavni je razlog nerazmjer cijena seljačkih i industrijskih proizvoda. Seljaci su mu rekli da su prije rata cijene seljačkim proizvodima u odnosu prema trgovačkim proizvodima bile 4 do 5 puta više. Osim toga, mnogo je radne snage na selu nezaposeno, porezi su dosta visoki, a i samo seljačko gospodarstvo slabo je uređeno i vođeno zbog nedostataka novca i slabe upućenosti u obradu tla i njegovanje poljoprivrednih kultura. Kao vrstan agronom, razloge otegotnim okolnostima života tamošnjeg seljaštva vidi i u loše uređenoj agronomskoj službi.

U reportaži “Stanovanje i prehrana seljaka” autor – i u ovom slučaju Jure Petričević – polazi od pretpostavke kako je najvidljiviji znak gospodarskog stanja nekog kraja, sela ili obitelji stan, postelja, hrana i odijelo. Već u uvodu piše kako u unutrašnjosti ličkih seljačkih kuća “vlada velika neimaština u pogledu namještaja, kao i obzirom na hranu i odijelo”, te zaključuje kako stambene i prehran-

69 Isto.

70 Isto, 42.

71 Isto, 43.

72 O intervencijama GS-a na pitanjima prehrane više u: ŠUTE, Organizacija i djelovanje Gospodarske sloge, na više mjesta.

bene prilike u selima Like i Dalmacije odražavaju veliku bijedu ovih krajeva. Skromnost u stambenom materijalu i inventaru ličkih kuća najbolje potvrđuju tu tvrdnju. Ličke su kuće većinom građene od drva, s temeljom od kamena i krovom od slame. Međutim, već oko Gračaca kuće su od kamena i pokrivene uglavnom crijepom. Općenito su kuće u Lici pregrađene u dva dijela i sastoje se od sobe i kuhinje. Dok u okolici Gospića prevladavaju štednjaci, oko Gračaca se loži većinom na ognjištu, a samo poneke kuće zimi kuhaju na štednjaku, i to u zajedničkoj sobi. Tako u Ričicama kod Gračaca 50% kuća ima štednjake, dok u Ličkom Osiku pokraj Gospića rijetko tko loži na ognjištu. Kuća su prizemne, a stoka obično nema posebne staje, nego je u podrumu kuće.⁷³ U stanovima se za rasvjetu koristio petrolej, a u Lici su seljaci većinom nabavljali svjetiljke u lokalnim trgovinama.

U Lici i Dalmaciji svi su ukućani spavali u istoj prostoriji. Samo je iznimno bilo više soba za spavanje. Jedino je u nekim selima oko Gračaca oko 20% ljudi spavalo na slamnjači, na podu. No, vjerojatno je taj postotak bio veći u unutrašnjosti Like. U okolici Gospića gotovo su sva djeca spavala u krevetima, koji su bili prilično dobro uređeni jer su imali slamnjaču, plahte, pokrivače i jastuke.

Seljaci su u ovim krajevima rijetko imali odijelo za svetkovine. To podjednako vrijedi za Liku i Dalmaciju. U najboljim selima moglo se pronaći najviše polovicu seljaka koji su imali svečano odijelo. Zbog toga ne samo da mnogi nisu mogli nikada ići od kuće, tj. iz svojega kraja, nego, ističe Petričević, “ni za radni dan nemaju dobro odijelo, nego obično prnje”.⁷⁴

Kao što je prethodno pokazala anketa, nigdje u Lici nije bilo sela u kojemu su seljaci cijele godine imali dovoljne količine vlastitog žita za kruh. Dapače, u malo lošijim godinama gotovo svi kupuju hranu već nakon žetve. Otegotna je okolnost što seljaci moraju prodavati hranu zbog plaćanja poreza, lijekova i sličnog, jer nemaju ništa drugo što bi mogli prodati. Poslije, međutim, moraju hranu kupovati, ali obično 50% skuplje. To je naročito teško za Liku i dio Dalmacije (Ravni kotari, okolica Drniša), gdje je glavna kultura žitarica. Tako se u selima u okolici Gospića obično može pronaći pet do šest gospodara, koji mogu imati svoju hranu do Nove godine. U okolici Gračaca životni uvjeti su još gori jer se rijetko nađe kuća koja

73 “Stanovanje i prehrana seljaka...”, *Kako živi narod*, II, 46; Ovaj je izvještaj tiskan kao članak u časopisu *Gospodarska Sloga* u broju 19 od 20. rujna 1938. godine na stranicima 2, 3 i 4.

74 Isto, 49.

ima žita do Božića. Navodi primjer sela Gudura u kojem će već ove godine (misli na 1939. godinu) sva proizvedena hrana biti potrošena za samo mjesec dana.⁷⁵ Brašno kupuje svaka kuća, a ako stanovništvo i ima nešto svoje hrane te ako pšenicu ili kukuruz odnosi na mlin, često im općinske vlasti to zaplijene zbog poreza. U proljeće je hrana obično 50% skuplja, a ako netko slučajno dobije robu na kredit, plaća još dodatnih 20-30%.⁷⁶

Na pitanje kako dolaze do kruha, seljaci odgovaraju da se u Lici u lošijim godinama prodaje stoka te se ide po mjesec dana negdje raditi kako bi se nabavilo barem kukuruzno brašno. Osim toga, mnogo se jede palenta (ili u većoj oskudici samo kaša), koja u velikoj mjeri zamjenjuje kruh.⁷⁷ Kada je riječ o prehrani u Lici, valja istaknuti da o većoj potrošnji mesa nije moglo biti govora. U većini sela meso se jelo samo 2 do 3 puta na godinu, kada su bili veliki blagdani. Samo ako je netko bio bolestan, nastojalo mu se pribaviti mesa, “ili ako u polju rade težaci, zakolje se ovca ili se kupi meso.”⁷⁸

Kako bi što vjernije prikazao veoma teške životne uvjete tamošnjeg stanovništva, Petričević navodi primjer seljaka iz okolice Gračaca, vlasnika kuće i jedva nešto zemlje, koji mu je rekao da već pet godina nije imao 100 dinara u rukama. Zato se Petričević retorički pita: “Kako će on voditi svoje gospodarstvo? I možemo li onda govoriti o unapređenju i podizanju seljačkog gospodarstva i prigovarati velikoj primitivnosti vođenja gospodarstva, kad seljak nema ni kruha, a od niotkuda nikakve zarade ni pomoći?”⁷⁹ Potonje su riječi kritika državnih vlasti i nebrige Banovine za poboljšanje seljačkog gospodarstva.

Vjerojatno jedan od najdramatičnijih, ali i realnih opisa okrutnog života u pasivnim krajevima jest opis porođaja u jednom velebitskom selu, u reportaži Marije Balen-Bevandić. Ona opisuje nevjerojatne okolnosti u kojima porodilje na selu, osobito u udaljenijim gorskim krajevima porađaju djecu. Tu je još uvijek, naime, vladalo “vračanje i praznovjerje”. Higijena nije bila poznata, čak ni njezina osnovna načela, a o stručnim pomagačima pri porođaju nije bilo govora. Žene su se koristile iskustvom drugih žena, “pri čemu veliku ulogu igraju vradžbine i čarobnjaš-

75 Isto, 50.

76 „Narodu u nerodnim krajevima treba osigurati kruh“, Kalendar Gospodarske sloge za godinu 1940. Izdala središnjica Gospodarske sloge u Zagrebu, Zagreb, bez godine izdanja, 126.

77 Isto.

78 Poznato je da seljak pasivnim krajevima potroši za hranu svojih nadničara koliko iznosi nadnica, a negdje i više. Isto.

79 Isto, 51.

tvo". Usljed takvog postupanja, česte su bile infekcije, komplikacije pa i smrtni slučajevi. Marija Balen-Bevandić opisala je porođaj seljačke žene, jednog lipanjskog dana na Velebitu. Opisuje i "nutrinu kolibe" u kojoj će se događati ova prava drama rođenja malog Ličanina: "na sredini ognjište, nekoliko drvenih stolaca, stolica (stol, na kojemu se jede), slama u kutu, koja predstavlja niski ležaj i to je sve."⁸⁰ U kući je rađala žena od dvadesetak godina – "u ovoj pustoši, daleko od svijeta, gdje nema ni pitke vode". A nalazila se "u kutu kraj ognjišta, na kojem se je pušila kaša, na slami ..."⁸¹ Prema kazivanju lokalne starice, sve žene iz tog kraja rađaju bez babice i liječnika jer nemaju za njih novaca, i "ti su daleko u gradu, a tko će se amo k nama penjati u ove stine, osim dokonjaka, koji dalaze da razgledavaju ovu našu sirotinu."⁸² Umjesto primalje porođaj je obavila "kuma Manda", "sitna, mršava ženica, okretna i žustra, kao i njezin jezičac". Bez osnovnih higijenskih uvjeta, s "crnim rukama, noktima punih blata" rađao se ovdje "novi čovjek", a "kuma Manda" naložila je da se porodilji da boca u koju ova sada mora puhati, "jer će tako lakše rađati." Kada ni to nije pomoglo, stavila je porodilji pod glavu muške gaće, nekakve trave i nešto vrača, jer će tako lakše roditi, a dotle je mladu ženu mijesila po krstima, trbuhu, natezala je, da je ona sve bolnije i bolnije jecala."⁸³

Budući da su smrtni slučajevi pri porođaju u tim primitivnim uvjetima bili česti, nametalo se pitanje kako pomoći ličkim seljankama. Kao rješenje Balen-Bevandić traži da se u svakom selu drže tečajevi za primalje na kojima bi trebalo izabrati nekoliko mladih i pametnih žena, razložiti im čitavu stvar, uputiti ih u osnovna pravila higijene i reći im kako postupati pri porođaju. Njihov bi zadatak bio podučavati svaku trudnu ženu što treba pripremiti za porođaj; vodile bi brigu da babe-vračare ne dolaze rodilji, i pazile da samo čiste i oprene žene mogu primiti dijete, a u slučaju teškog porođaja pozvale bi babicu ili liječnika. Autorica reportaže je svjesna je da je potrebna i pomoć suseljana, koji bi minimalnim izdatkom kupili osnovne potreštine, npr. lizol, jod itd. Time bi se smanjio broj smrtnih slučajeva na porođaju, razvila bi se svijest samih žena, pobijalo bi se gatanje i praznovjerica, a izbjegle bi se mnoge tragedije seoskih rodilja.⁸⁴

80 "Porod na selu...", Kako živi narod, II, 86.

81 Isto.

82 Isto, 87.

83 Isto.

84 Isto, 88.

I koliko je god ovaj prikaz dramtatičan i potresan, toliko je tekst Šime Balena "Gackom dolinom" slikovit i poetičan. Balen opisuje Ličko Lešće i ostala sela Gacke doline, koja su živjela i od šume jer im zemlja nije mogla osigurati život. Navodi da je u cijelom Lešću samo jedan seljak mogao osigurati vlastitu i egzistenciju svoje obitelji od zemlje. Kako su živjeli u Gackoj dolini najbolje pokazuje primjer općine Sinac,⁸⁵ u kojoj je šuma jedina pružala mogućnost seljaku da dođe do novca, te da kupi sol, petrolej i – što je najvažnije – palentu.⁸⁶ Balen spominje opravdan strah da šumi, koja je imovinska i predana stranom kapitalu, prijeti opasnost da nestane, jer je dan "na milost i nemilost stranom kapitalu, koji harači po tim šumama."⁸⁷ Zato poziva da u prvom redu prestane "tamanjenje šuma po pilanama, te da se seljacima omogući zarada putem investicija, koje su u Lici jako potrebne."⁸⁸ Balen je impresioniran snagom i izdržljivošću ličkog seljaka, kao i težinom šumskoga posla. Gleda "te snažne koščate ljude" s divljenjem i iskreno priznaje kako je "brutalna i užasna ta borba, za koju treba jednako snage, koliko vještine, iskustva i elastičnosti".⁸⁹

Balenovim člankom završava reportažni pregled života u Lici koji su opisali članovi Zavoda za seljačko i narodno gospodarstvo.

---

85 Općina Sinac pretežitim se dijelom nalazi na Gackom polju i imala je 1226 seljačkih gospodarstava. Od toga 81 gospodarstvo živi na posjedu od 0 do 1 ha zemlje; 310 gospodarstava posjeduju od 1 do 2 ha, 625 gospodarstava 2 do 5 ha, 181 gospodarstvo 5 do 10 ha, a samo 26 njih ima 10 do 20 ha zemlje. Od toga broja 217 gospodarstava nema nijedne glave stoke, 301 gospodarstvo nema nijednog konja, 758 gospodarstava živi bez vola, a 592 bez ijedne ovce. Još je gore stanje s gospodarskim alatom. U cijeloj općini ima samo 5 željeznih i 489 drvenih plugova. Prema tome 732 gospodarstva nema ih plug, te ga moraju posuđivati u selu; 742 gospodarstva nema kola, a u cijeloj općini su samo 3 vršilice. Isto, 90.

86 "Zato lički seljak ljubi šumu. Ona je njemu sve. Šuma! Šuma, pusta lička šuma." Isto, 90.

87 Isto, 91.

88 Osobno je vidio gdje u kući žena pristavi lonac vode na ognjište i čeka s četvero-petero djece muža, koji je rano u jutro otišao u šumu, da posječe stablo i proda trupac. Uspije li ga prodati, donijet će kući palente. Ne proda li ga, toga se dana u kući neće jesti! Isto.

89 Opisuje ih biranim riječima: "Lički seljaci, Lešćarani, u domaćim prtenim i vunanim odjećama, s crven kapama ili šubarama. Na nogama im bijele vunene čarape i coklje (neke vrsti papuča opšvenih svinjećom ili govedom kožom). U rukama oštre dugačke sjekire i po koji capin. To su oruđa, bez kojeg se ne da zamisliti ni jednog ovdašnjeg seljaka. Oruđa neohodno potrebna za šumski rad, koji je glavno vrelo prihoda u njihovom životu." Isto, 89.

Na temelju navedenog može se zaključiti kako je život u Lici u drugoj polovici 1930-ih godina bio opterećen nizom problema. Nedovoljna opskrba hranom i gotovo kroničan nedostatak žitarica do nove žetve stalne su teškoće u svakodnevici ličkog seljaka pred Drugi svjetski rat. Slabe ceste i otežane komunikacije s aktivnim krajevima preko Kupe i Save, kao i monopol lokalnih trgovaca, uvjetovali su visoke cijene pšenici i kukuruzu pa je njihova nabava bila poprilično otežana. Osim hrane, druga najveća potreba bila je voda te gradnja bunara. Zbog malo hrane i nedostatka vode, zdravstveni uvjeti bili su teški. Najbolje se to primjećuje tijekom porođaja. Naime, zbog nedostatka liječnika i osposobljenih primalja te negihijenskih uvjeta, velika je smrtnost djece i žena. *Dubinske* ankete Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva dale su dosta dobru i preciznu sliku o potrebama i željama Ličana. Osim brojki i statističkih podataka, ovi sustavno obrađeni i objašnjeni te javnosti predstavljeni podaci trebaju upozoriti na svu težinu problema pred kojom se našla banska vlast nakon uspostave Banovine Hrvatske. Također, anketa je pokazivala nedvojbenu želju da službeni odjeli (prije svega Odjel za seljačko gospodarstvo i Odjel za tehničke radove) počnu rješavati gospodarske i socijalne probleme na cijelom području Banovine Hrvatske, napose u pasivnim krajevima. Iako je u knjigama *Kako živi narod* i 1936. i 1939. godine precizno dijagnosticirano katastrofalno gospodarsko stanje na velikom području Hrvatske, navedeni su autori iskazali nedvojbenu optimizam i vjeru u sposobnost i izdržljivost Ličana. Ta se vjera dijelom temeljila na iskustvu dugotrajne otpornosti i hrabrosti lokalnog stanovništva u okrutnoj borbi sa životnim nevoljama, koju je najizravnije i najljepše izrazio Šime Balen u svojoj reportaži.

S druge strane, ovo povjerenje u bolje sutra imalo je korijen u realnim i skromnim zahjevima Ličana, koji su u jesen 1939. stavljeni pod bansku vlast. U svojim su odgovorima na anketna pitanja dali vrlo precizne upute o tome kako riješiti negativne pojavnosti i omogućiti normalan život stanovništvu podrajona Like. Izvozom i prodajom seljačkih proizvoda ili njihovom zamjenom za žitarice iz drugih rajona, melioracijom i kanalizacijom mnogobrojnih kraških polja gotovo po svim kotarima pasivnog rajona, kao i kolonizacijom u aktivne krajeve, potencijalno bi se - vjerovali su - poboljšalo gospodarsko stanje ne samo Like, nego i cijele Hrvatske. Iako su postojali planovi banske vlasti da se to počne provoditi, neposredni ratni događaji spriječit će njihovu provedbu.

SLIKA LIKE U 1930-IM GODINAMA
PREMA REPORTAŽAMA *GOSPODARSKE SLOGE*

Ključne riječi: prehrana, voda, žitarice, Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva, Lika, tržište, glad.

Na temelju opisa uvjeta u kojima su živjeli seljaci na području Like, kao i dojmova što su ih na svojim putovanjima stekli članovi Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva Gospodarske sloge, autor nastoji pokazati kako je živjelo stanovništvo Like u drugoj polovici 1930-ih godina. Autor se također služio anketom istoga Zavoda iz jeseni 1939., koja pruža niz vrijednih podataka o životnim (ne)prilikama Ličana u godinama uoči Drugoga svjetskog rata.

A PICTURE OF THE 1930'S
LIKA AS GIVEN IN THE REPORTS OF THE
ECONOMIC ORGANISATION OF THE CROATIAN
PEASANT PARTY 'GOSPODARSKA SLOGA'

Keywords: nourishment, cereals, Institute for the Study of Peasant and Popular Economy, Lika, market, hunger.

Based on the description of the circumstances in which the Croatian peasants lived in the Lika area, as well as on the impressions the travels to Lika left on the members of the Institute for the Study of Peasant and Popular Economy, a part of the economic organisation of the Croatian Peasant Party 'Gospodarska sloga', the author attempts to answer the question regarding the life of the Lika population in the second half of the 1930's. The author also uses the survey the Institute conducted in the autumn 1939 providing a considerable amount of valuable information on the (bad) living conditions in the years preceding the Second World War.